

Современные взгляды на развитие историографии по вопросу исследования истории профсоюзного движения Восточной Галиции (1772-1919 гг.). На основе принципа историзма, научного и объективного подхода в статье сделана попытка комплексного освещения процесса зарождения и развития профсоюзного движения в Восточной Галиции, исследовано современное состояние и развитие историографии проблематики, исследования истории профсоюзного движения, проанализированы работы посвященные данной тематике и очерчены перспективы данного исследования. Доказано, что профсоюзы стали эффективным средством решения наиболее острых проблем, которые накапливались годами или таких, которые возникают время от времени. А главное, состояние развития историографии показывает, что данная тематика практически не исследована и требует глубокого анализа.

Ключевые слова: профсоюзы, Восточная Галиция, исследователи, история, монография, защита, современность.

Berest I.P., Candidate of Historical Sciences, Senior lecturer of the Department of Ukrainian Studies, Lviv National Agricultural University

Modern views on the development of historiography on the issue of research into the history of the trade union movement of Eastern Galicia (1772-1919 years). On the basis of the principle of historicism, scientific and objective approach the author of the article made an attempt to describe the process of origin and development of the trade Union movement in Eastern Galicia, examined the current state and development of the historiography of the issues of the history study of the trade Union movement, analyzed the works devoted to this topic and outlined prospects of this study. It is proved that the trade unions have become an effective means of solving the most acute problems that have accumulated over the years or such that arise from time to time. And most importantly, the state of development of historiography shows that this theme hasn't been investigated and requires deep analysis.

Key words: trade unions, Eastern Galicia, researchers, history, monograph, protection, modernity.

УДК 930:[631.582:001.891]"191/195"(045)

Коваленко Н.П.,

канд. с.-г. наук, провідний науковий співробітник сектора наукознавства
Центру історії аграрної науки ННЦГБ НААН

Наукові досягнення вчених в удосконаленні сівозмін у системах світового землеробства першої половини ХХ століття

У статті досліджуються наукові досягнення видатних вітчизняних вчених-землеробів ХХ ст. і їхніх зарубіжних сучасників у розробленні сівозмін у світовому землеробстві, їхній класифікації та подальшому удосконаленні, що дозволило оцінити наукову спадщину перших і її значення для розвитку аграрної науки в Україні. Характерним для вчених було те, що вони нерозривно пов'язували свою теоретичну діяльність із власним досвідом практичного господарювання та об'єднували агрономічні знання з економічними.

Ключові слова: наукові досягнення, історичний розвиток, удосконалення, сівозміни, світове землеробство, сільськогосподарські культури, попередники.

У першій половині ХХ ст. на розвиток наукових знань про сівозміни у системах землеробства без сумніву значно вплинула сільськогосподарська дослідна справа. Варто згадати, що в Україні – колись всієї сільськогосподарської дослідної справи СРСР – аграрна наука досягла широкого розвитку ще до революції 1917 р. Тоді ж була вироблена певна система організації сільськогосподарської дослідної справи за принципом державного планування на основі фізико-географічного поділу країни на області і райони. Така система мала досить дієву організаційну структуру ведення дослідництва: 1) колективні досліді; 2) дослідні ділянки; 3) дослідні поля; 4) місцеві або внутрішньорайонні станції; 5) з 1908 р. – районні станції та 6) з 1912 р. – обласні станції. Аграрна наука, еволюціонуючи від показових і дослідних полів, дослідних станцій, почала організовуватись у більш вузько-

---

спеціалізовані структури у вигляді інститутів, згодом за радянської доби взагалі відбулось об'єднання у галузеву академію наук.

Серед послідовників розроблення та впровадження ефективних сівозмін першої половини ХХ ст. відмічено вчених Київщини, Одещини, Полтавщини, Харківщини, Чернігівщини та інших регіонів України. Агрономічна наука може гордитися цілою плеядою талановитих науковців, які своїми працями й ідеями створили те велике, що ми називаємо землеробською культурою, які йшли врівень з сучасною світовою сільськогосподарською наукою та практикою. Агрономічна наука збагатилася новими розробленнями науково обґрунтованих сівозмін у системах землеробства, які розширили у своїх працях провідні вчені: П.В. Будрін (1857–1939), В.Р. Вільямс (1863–1939), О.С. Єрмолов (1846–1910), С.П. Кулжинський (1880–1947), Д.М. Прянішніков (1865–1948), В.Г. Ротмістров (1866–1941), О.І. Скворцов (1848–1914), І.О. Стебут (1833–1923), А.Г. Терниченко (1882–1927), М.М. Тулайков (1875–1938) та багато ін.

Усі вони за широтою, глибиною і сміливістю постановки та вирішення агрономічних проблем багато в чому випереджали свій час. Не йдучи за науковими і технологічними розробленнями вчених Західної Європи, вони критично сприймали агрономічні досягнення у світі, перевіряючи їх в різних природно-кліматичних та суспільних умовах Росії та України, і тим самим збагачували світову агрономічну науку. Характерним для вчених було те, що вони нерозривно пов'язували свою теоретичну діяльність із власним досвідом практичного господарювання, об'єднували агрономічні знання з економічними.

Вагомий вклад у розвиток наукових основ сівозмін у системах сільського господарства вніс талановитий вчений І.О. Стебут [1]. Під системою сільського господарства він, як і його сучасники О.С. Єрмолов [2] та О.І. Скворцов [3], розумів три взаємопов'язаних між собою частин: виробничий напрям господарства; систему землеробства, яка відповідає напрямку господарства та природним умовам; сівозміни, в яких знаходить своє відображення виробничий напрям господарства і які одночасно є основною ланкою системи землеробства.

О.С. Єрмолов вказав на першочергові завдання, виконання яких забезпечить правильну організацію сільського господарства країни: перехід від парових до багатопільно-трав'яних та плодозмінних сівозмін, з тим щоб зробити рільництво різноманітнішим і організувати його чітко у відповідності з умовами та вимогами ринку; застосовувати інтенсивні сівозміни для підвищення чистого прибутку та знизити собівартість виробництва сільськогосподарської продукції [2, с. 112].

Вагоме значення впровадженню сидеральних сівозмін надавав завідувач першою у світі кафедрою рослинництва (у той час «приватного землеробства»), видатний учений-аграрій і організатор сільськогосподарської дослідної справи в Росії та Україні – професор П.В. Будрін, який систематизував дослідження з використання люпину на зелене добриво в двокультурних сівозмінах на легких ґрунтах дослідного поля Ново-Олександрійського інституту сільського господарства і лісівництва: 1 поле – жито з пожнивним люпином, 2 поле – картопля [4]. Такі дослідження виконували упродовж декількох десятиліть і отримали їхню високу оцінку. Але незважаючи на широку пропаганду зеленого добрива на початку ХХ ст., його застосовували лише в окремих поміщицьких господарствах. Повільне впровадження зеленого добрива в землеробську практику було пов'язане з частими невдачами посівів люпину, які можна пояснити відсутністю знань особливостей агротехніки цієї рослини.

Талановитий вчений В.Г. Ротмістров у результаті тривалих досліджень на Одеському дослідному полі на основі врахування вмісту вологи в ґрунті зробив висновок про важливе значення чергування сільськогосподарських культур у сівозмінах, які мають різну кореневу систему [5, с. 2]. Усі польові культури за глибиною проникнення кореневої системи в ґрунт він розділив на три групи: з неглибокою кореневою системою – гречка, просо, картопля, льон, коноплі, горох, сочевиця та інші культури, в яких коріння проникає вглиб до 1,5 м; середньою кореневою системою, що проникає вглиб до 3 м, до якої належать жито, пшениця, ячмінь, вика та інші культури; глибокою кореневою системою, що сягає вглиб понад 3 м, до якої належать люцерна, люпин, цукрові буряки та інші культури [6, с. 25].

В.Г. Ротмістровим запропоновано теорію коренезміни, тобто такого чергування культур, в основі якої лежала диференціація сільськогосподарських культур за властивостями їхніх кореневих систем. Він виступав проти впровадження у сівозмінах південних районів

багаторічних трав, оскільки вони висушують ґрунт на велику глибину. Вчений вважав, що тільки із застосуванням парів можливо повернути сухому шару ґрунту потрібне зволоження.

Відомий український вчений А.Г. Терниченко стверджував, що для ефективного покращання ґрунту і підвищення врожайності потрібно впроваджувати сівозміни із встановленням правильного чергування культур, вчасного обробітку ґрунту, догляду за посівами та збирання врожаю [7, арк. 28]. Він надавав великого значення економічній доцільності розміщення сільськогосподарських культур в існуючих у той час сівозмінах [8, арк. 4], ефективному застосуванню парів та обробітку ґрунту у сівозмінах [9], негативно ставився до впровадження трипільних сівозмін (толока – озимі – ярі) та переконував переходити до плодозмінних сівозмін [10, арк. 4]. Важливу роль науковець відводив сівозмінам із просапними та овочевими культурами: буряками, картоплею, кукурудзою, морквою, соняшником та ін. Вчений визнавав, що крім хлібів потрібно вирощувати гречку, просо, трави, особливо просапні культури з обов'язковим чергуванням у сівозмінах.

Як одного з прихильників і пропагандистів інтенсивного ведення землеробства на початку ХХ ст. відмітимо талановитого українського вченого С.П. Кулжинського, дослідження якого були присвячені удосконаленню сівозмін та ефективному використанню парів. Окрім цього, він багато уваги приділяв встановленню дії мінеральних та органічних добрив у різних сівозмінах, перш за все з короткою ротацією. Основні наукові дослідження вченого, присвячені вирощуванню бобових рослин, особливо червоної конюшині, їхнього впливу на родючість ґрунту та підвищення врожайності наступних культур у сівозмінах, є актуальними і сьогодні [11].

Вчений відмічав, що існуючі в дореволюційний час парові трипільні сівозміни не відповідали вимогам прогресивного господарства, а тим більше вони виявились непридатними для товарно-капіталістичного виробництва, де набула розвитку плодозмінна система землеробства, в сівозмінах якої зернові культури чергувались з просапними культурами та конюшиною. Творчо сприймаючи все нове і прогресивне, С.П. Кулжинський розробляв і широко впроваджував у виробництво стосовно зонально-кліматичних умов агротехнічні заходи, пов'язані з інтенсивним веденням господарства, а такі високоврожайні культури, як кукурудза, картопля, морква, цукрові буряки і озима пшениця, він вважав найпродуктивнішими при вирощуванні у сівозмінах та раціональному використанні землі. Вчений приділяв увагу заміні пізнього чистого пару зайнятим конюшиновим, картопляним, вико-вівсяним та ін.

Академік В.Р. Вільямс [12] в основу сівозмін покладав структурну теорію, відповідно до якої безмінне вирощування культур призводило до деградації фізичних властивостей ґрунту, зокрема його структури. Всі рослини він поділив на ті, що відновлюють структуру ґрунту і підвищують його родючість (сумішки багаторічних бобових та злакових трав) і ті, що її руйнують (однорічні культури) [13]. Звідси і виникла необхідність періодичної зміни культур в одному місці вирощування для відновлення втраченої ґрунтової структури.

У 30–ті роки ХХ ст. в усіх районах колишнього СРСР почали широко впроваджувати травопільну систему землеробства, розроблену академіком В.Р. Вільямсом, який об'єднав поліпшену зернову і багатопільно-трав'яну сівозміни в одну систему з двома сівозмінами: польовою і кормовою. Така система мала на той час прогресивне значення, особливо у період організації великих колективних та державних господарств із значними площами сільськогосподарських угідь. Організація сівозмін з посівами багаторічних трав і однорічних рослин на луках у кілька разів підвищувала продуктивність кормових угідь. Розвиток тваринництва сприяв збільшенню виробництва гною і підвищував урожайність сільськогосподарських культур у сівозмінах.

Однак травопільна система землеробства мала і недоліки. Її визнавали універсальною, придатною для всіх районів країни незалежно від природних та економічних умов. Ця система передбачала відведення значних площ під сумішки бобових і злакових багаторічних трав, після яких висівали лише яру пшеницю. Ця особливість травопільної системи землеробства виявилася науково необґрунтованою. Необґрунтованою виявилася також обов'язковість вирощування тільки сумішок бобових і злакових багаторічних трав, тоді як академік Д.М. Прянішніков довів, що чисті посіви бобових не тільки поліпшують структуру ґрунту, а й збагачують його на азот.

З критикою травопільної системи землеробства виступив академік Д.М. Прянішніков, який підкреслював, що універсальної системи землеробства для всіх районів не може бути, що при її розробленні необхідно виходити з певних місцевих природних і економічних

умов [14, с. 12]. Більш перспективною вчений вважав плодозмінну систему землеробства з сівозмінами, насиченими високоврожайними просапними та бобовими культурами. Для одержання високих врожаїв сільськогосподарських культур і підвищення родючості ґрунту він рекомендував збільшувати виробництво із застосуванням органічних і мінеральних добрив, вирощувати бобові культури.

Цієї ж точки зору щодо критики повсюдного масового впровадження травопільної системи землеробства, що не мало вагомих наукових підстав та значного практичного досвіду, підтримується академік М.М. Тулайков. Він відмітив недоліки застосування травопільних сівозмін, які особливо посилено пропонували впроваджувати у зернових господарствах посушливих умов, де малопродуктивні багаторічні трави є невігідними для тваринництва та посередніми попередниками для зернових культур [15, с. 82–88]. Вчений передбачав значну роль просапних сівозмін і особливо вирощування кукурудзи в підвищенні сільськогосподарського виробництва [16, с. 7], адже беззмінні впродовж нетривалого періоду років посіви кукурудзи, є технічно і економічно цілком обґрунтованими.

У сучасній теорії науково обґрунтованих сівозмін враховують усю різноманітність чинників, які зумовлюють необхідність чергування сільськогосподарських культур. Різноманіття причин, за якими правильне чергування культурних рослин в сівозміні стає набагато продуктивнішим, ніж безперервний обробіток культур одного і того ж типу, академік Д.М. Прянішніков об'єднав в чотири групи [14, с. 14]: по-перше, це причини хімічного порядку, пов'язані з неоднаковим використанням поживних речовин різними культурами з ґрунту; по-друге, це причини фізичного порядку, тобто відмінності в стані ґрунту і її вологості після прибирання різних культур; по-третє, це причини біологічного порядку, тобто різне відношення культур до хвороб, шкідників і бур'янів; по-четверте, це причини економічного порядку, що випливають з відмінностей в кількості та розподілі праці, потрібної різним культурам по сезонах, і різному їхньому значенні для організації сільськогосподарського виробництва.

Здобутки українських вчених з проблем впровадження новітніх технологічних систем землеробства та сівозмін знайшли своє втілення у практиці виробників, як поміщиків, так і окремих сільських господарів. У господарствах заможних селян, хуторян, фермерів спостерігали даліше зростання товарного виробництва, розширювалися посіви зернових та технічних культур – пшениці, жита, ячменю, цукрових буряків, тютюну, соняшника, широко застосовували передову агротехніку [17, арк. 19]. У районах виробництва високоприбуткових культур (особливо цукрових буряків) не лише землеволодіння, а й землекористування залишалось найстійкішим, а у великих капіталістичних господарствах навіть розширювалось [18, арк. 7]. Існувало чимало поміщицьких господарств, площі яких сягали десятків тисяч десятин землі кожна: найбільшим господарствам, які впроваджували багатопільні сівозміни, належало близько 2 млн. десятин (володіння Браницьких, Галаганів, Потоцьких, Скоропадських, Терещенків, Харитоненків) [19–23].

Аналіз та порівняння результатів дослідження вітчизняних і зарубіжних вчених підтверджують, що процес зародження наукових основ сівозмін у системах землеробства має багатовікову історію, що своєю основою базується як на народній агрономії, так і на природничих, гуманітарних й економічних науках.

З початку ХХ ст. наука про сівозміни у системах землеробства набула як самостійності наукових знань, так й інтегрованості наукової системи. Важливими в цьому відношенні стали здобутки українських агрономів та вчених інших сільськогосподарських галузей. Впровадження системи наукових розроблень на практиці відбувалось насамперед на дослідних полях, мережа яких у цей час була розповсюджена в Україні і своє остаточне втілення знайшла у сівозмінах різних форм господарювання, які затвердились в господарствах поміщиків та селян.

Усвідомлюючи первинний характер землеробської праці, історичні тенденції землеустрою та землекористування, можна стверджувати, що їхня роль у діяльності агросфери зростатиме. Необхідно усвідомити реальні тенденції подальшого розвитку українського суспільства, яке потребує: по-перше, визнання його сучасної сутності, як аграрно-промислової держави; по-друге, необхідність визначення типу і рівня культури землеробства, які притаманні цивілізації, в межах якої в історичних формах здійснюється українська державність.

Сучасний розвиток України потребує визначення в аграрній сфері реальної ситуації, усвідомлення природного, науково-технічного потенціалу, створення соціально сприятливих напрямів конструктивних зрушень, що потребує впровадження адаптованих аграрних технологій. Комплексний розгляд в історичному аспекті розвитку наукових основ

сівозмін у системах землеробства дає змогу на початку ХХІ ст. українській державі зробити цивілізований вибір. Усвідомлюючи важливість інформаційних ресурсів і виробничих комплексів слід визначити, що вагомим у процесі вибору стає аграрний потенціал.

Література:

1. Стебут И.А. Избранные сочинения / И.А. Стебут. – т. 2. Вопросы земледелия, растениеводства и сельскохозяйственного образования. – М.: Сельхозгиз, 1957. – 613с.
2. Ермолов А.С. Организация полевого хозяйства. Системы земледелия и севообороты / А.С. Ермолов. – СПб.: Изд-во Вольного экономического общества, 1901. – Изд. 4-е. – 590 с.
3. Скворцов А.И. Экономические основы земледелия / А.И. Скворцов. – М., 1902, ч. 1. – 314 с.
4. Будрин П.В. Результаты опытов по применению удобрений и изучению севооборотов на Горноливском опытном поле Института сельского хозяйства и лесоводства / П.В. Будрин. – СПб., 1907. – 236 с.
5. Ротмистров В.Г. Сущность засухи по данным Одесского опытного поля / В.Г. Ротмистров. – Одесса, 1913. – 28 с.
6. Ротмистров В.Г. Корневая система / В.Г. Ротмистров. – Харьков: Книжное издательство, 1927. – 64 с.
7. Держархів Київської області, ф. 2, оп. 52, спр. 268, 84 арк.
8. Держархів Київської області, ф. 2, оп. 52, спр. 152, 9 арк.
9. Терниченко А.Г. Курс хліборобства: підручник для середніх і нижчих сільськогосподарських шкіл і аграрних курсів / А.Г. Терниченко. – К.: Український агроном, 1918, ч. 2. Загальне хліборобство. – 152 с.
10. Держархів Київської області, ф. 2, оп. 41 спр. 268, 22 арк.
11. Кулжинский С.П. Что дает на Черниговщине введение в севооборот красного клевера и удобрение суперфосфатом и томасшлаком. Без клевера бобового на Черниговщине не будет прогресса / С.П. Кулжинский. – Чернигов, 1922. – 16 с.
12. Вильямс В.Р. Почвоведение. Земледелие с основами почвоведения / В.Р. Вильямс. – М.: Сельхозгиз, 1938. – 447 с.
13. Вильямс В.Р. Травопольная система земледелия / В.Р. Вильямс. – М.: Сельхозиздат, 1949. – 495 с.
14. Прянишников Д.Н. Избранные сочинения. В 3-х т. / Д.Н. Прянишников. – М.: Сельхозиздат, 1963. – т. 2. Частное земледелие (Растения полевой культуры). – 712 с.
15. Тулайков Н.М. Критика травопольной системы земледелия / Н. М. Тулайков. – М.: Сельхозиздат, 1963. – 312 с.
16. Тулайков Н. М. За пропашные культуры против травополя / Н. М. Тулайков. – М.: Сельхозиздат, 1962. – 157 с.
17. Держархів Київської області, ф. 804, оп. 1, спр. 2521, 99 арк.
18. Держархів Київської області, ф. 2, оп. 41, спр. 191, 25 арк.
19. ЦДА України, ф. 830, оп. 1, спр. 145, 12 арк.
20. ЦДА України, ф. 830, оп. 1, спр. 370, 48 арк.
21. ЦДА України, ф. 1475, оп. 1, спр. 1533, 36 арк.
22. ЦДА України, ф. 1475, оп. 1, спр. 1876, 2 арк.
23. ЦДА України, ф. 1475, оп. 1, спр. 1979, 45 арк.

Коваленко Н.П., канд. с.-х. наук, ведущий научный сотрудник сектора наукознания Центра истории аграрной науки ННСХБ НААН

Научные достижения ученых в усовершенствовании севооборотов в системах мирового земледелия первой половины XX века. В статье исследуются научные достижения выдающихся отечественных ученых-земледельцев XX века и их зарубежных современников в разработке севооборотов в мировом земледелии, их классификации и дальнейшем усовершенствовании, что позволило оценить научное наследие первых и его значение для развития аграрной науки в Украине. Характерным для ученых было то, что они неразрывно связывали свою теоретическую деятельность с собственным опытом практического ведения хозяйства и объединяли агрономические знания с экономическими.

Ключевые слова: научные достижения, историческое развитие, усовершенствование, севообороты, мировое земледелие, сельскохозяйственные культуры, предшественники.

Kovalenko N.P., Candidate of Agricultural Sciences, Leading Research Scientist of Sector of Research Knowledge, Center of Agrarian History of NSAL NAAS

Scientific achievements of scientists in the improvement of crop rotations in the systems of world agriculture in the first half of XXth century. The article is devoted to the research of scientific achievements of prominent native scientists-farmers of the XXth century and their foreign contemporaries in the development of crop rotations in world agriculture, their classification and further improvement. The research allowed to estimate scientific heritage and its value for the development of agrarian science in Ukraine. It is proved the scientists connected their theoretical activity with their own experience of practical skillsmenage and united agronomical knowledge with economic.

Key words: scientific achievements, historical development, improvement, crop rotations, world agriculture, agricultural cultures, forecrops.